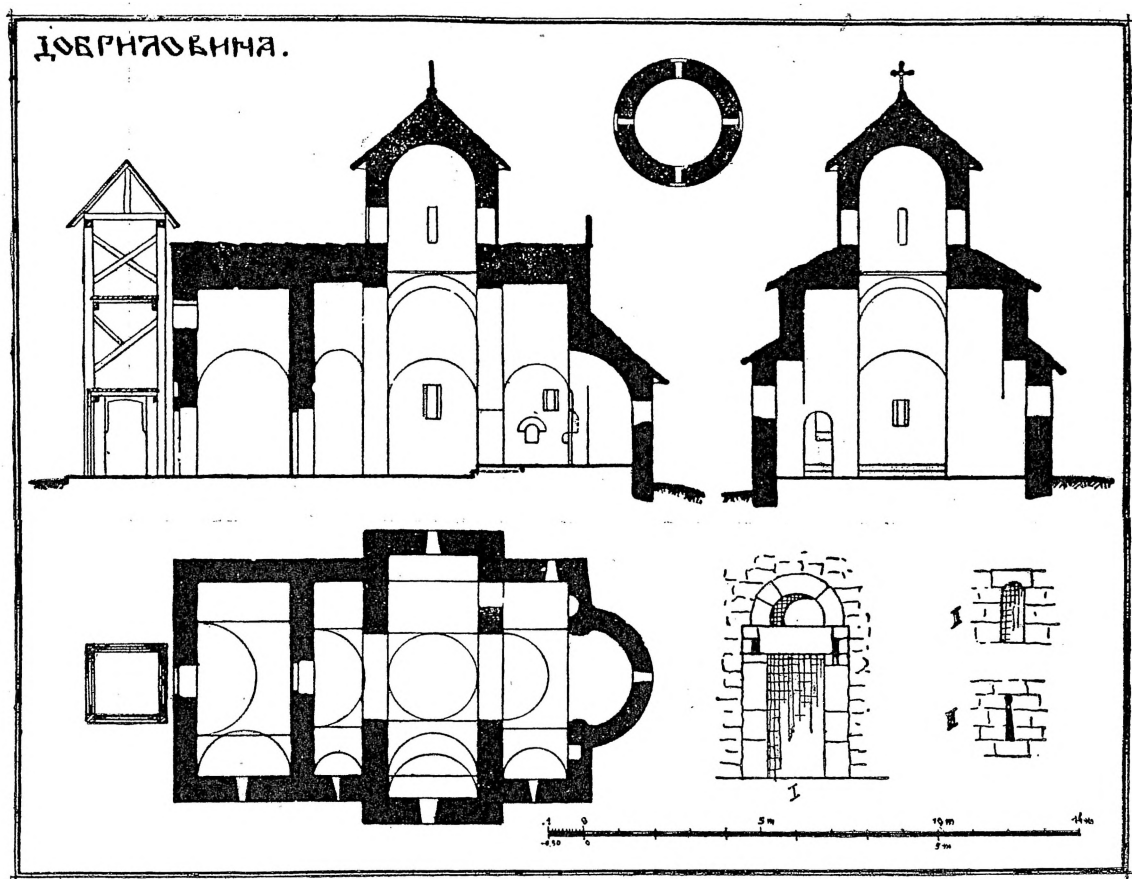

АРХИТЕКТОНСКИ СПОМЕНИЦИ НА ТАРИ И ПОД ОСОГОВОМ I СПОМЕНИЦИ НА ТАРИ

1. БРСКОВО

Брсково је један од најстаријих рударских градова и тргова српских. Лежи неколико километара југо-источно од Мојковца. Једва видни остаци зидина старог града леже на једној купи обраслој буковом и јеловом шумом.

Сл. 1. — Основа и пресеци цркве манастира Добриловине.

Град је иначе прилично дугачак а релативно узан и био је по дужини подељен у три дела. Без већег откопавања ништа се више не да видети.

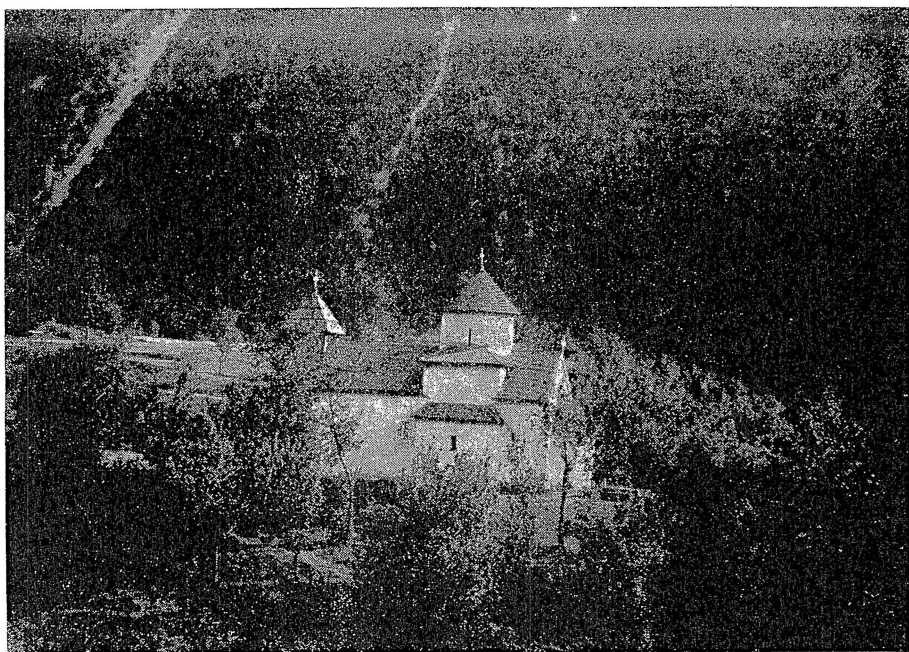
Прилично далеко под градом, на северној падини брда, показали су ми остатке „цркве“. Међу боровницама, папратом и трњем, под густим грањем столетне јеле, израсле у самим рушевинама, назиру се зидови једва око пола метра висине. Одаја коју сачињавају била је у унутрашњости 6,10 м дугачка, док је спољна дужина краће стране износила око 4,00 м. — Остало

је било немогуће измерити. Зидови, дебели око 1,00 м, споља и изнутра су рађени од редова притесаног кречњака, 16 см висине, док им је језгро од ломљеног камена. Како су све четири стране потпуно праве, без икаквог рашчлањења, то је немогуће да је овде био какав храм.

На падинама испод града, пре кратког времена, при тражењу руда, енглески концесионари су откопали и неколико старих рударских окана, са готово потпуно калцинисаним дрвеним рамовима.

2. ДОБРИЛОВИНА

На левој обали Таре, петнаестину километара низводно од Мојковца. Приступ манастиру веома тежак. Предео изванредно романтичан: прашума испресецана врлетима и дубодолинама.

Сл. 2. — Манастир Добриловина, са јужне стране

Црква је веома слична Морачи, само далеко мања од ове. Постоји чак предање да је ранији храм био и по величини раван Морачи и да је на његовим темељима подигнута данашња црква. Кажу да се при откопавању око грађевине наилази на трагове многих зидова, али ми је било немогуће да ово проверим.

Црква је иначе подигнута и пописана између 1609 и 1613 год.¹ Препокривана је 1749, када су и друге зграде око ње оправљане. Карактеристично је да је тада за рад утрошено 26.000 ексера.²

Основа је крстообразна (сл. 1). Кубе лежи на пресеку полуобличастих сводова, али је поред тога подухваћено и трансверсалним ојачавајућим луцима. Главни подужни сводови су и у источном и у западном травеју подухваћени трансверсалним полуобличастих сводовима. Оваква се конструкција јавља и у нартексу, који је подигнут у исто време кад и сама црква. Трансепти су проширени правоугаоним певницама са далеко нижим полуобличастих сводовима. Карактеристично је да се и трансепт и певнице споља хоризонтално завршавају, (сл. 2) тако да трансепт образује неку врсту проширеног постоља за кубе. Тамбур кубета је кружан и споља и изнутра. Апсида је споља такође полукружна (сл. 3), док је у унутрашњости калота

¹ Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, бр. 992.

² Ibid. бр. 2979.

сасвим правилно изведена, или је основа сужена неком врстом пиластера, са заобљеним прелазом ка кривини конхе. Не може се рећи дали је ова конструкција првобитна или плод доцнијих преправки, јер је цела унутрашњост покривена било фрескама, без велике вредности, било малтером. Фреске су добрим делом и прекречене. Иначе су композиције мале, а боје, већ избледеле, сложене без хармоније. Интересантно је међутим да се на нимбовима апостола у пандантифима и на нимбу Пантократора у калоти кубета виде пластични орнаменти, лозице и розете, изведени у сасвим плитком рељефу, свакако, било директно у малтеру, било у штуку. Сами су орнаменти црвенкасто окерни док им је позађе било затворено плаво, код Христа, а окерасто код Апостола.

Фасаде цркве рађене су ломљеним и притесаним каменом. Има и сиге и кречњака. Величина камена је разна, док је фуговање потпуно неправилно. Зидови су иначе прекречени местимично директно преко камена, местимично

Сл. 3. — Црква манастира Добриловине, са истока.

су прво омалтерисани, али се у сваком случају види да је грађевина подигнута одједаред оваква каква је, и да ни један њезин део доцније није био презиђиван.

На фасади се иначе, сем певнице и апсиде, не виде никаква друга рашчлањења. У осталом нема трагова ни од каквих венаца или других орнаменталних детаља. Изнад портала постоји само једна ниша са копитастим луком (сл. 1 I). Прозори су сви правоугани сем западног, који је завршен изрезаним луком (сл. 1, II) и прозора на ђаконикону који има облик нарочито обрађене пушкарнице (сл. 1, III).

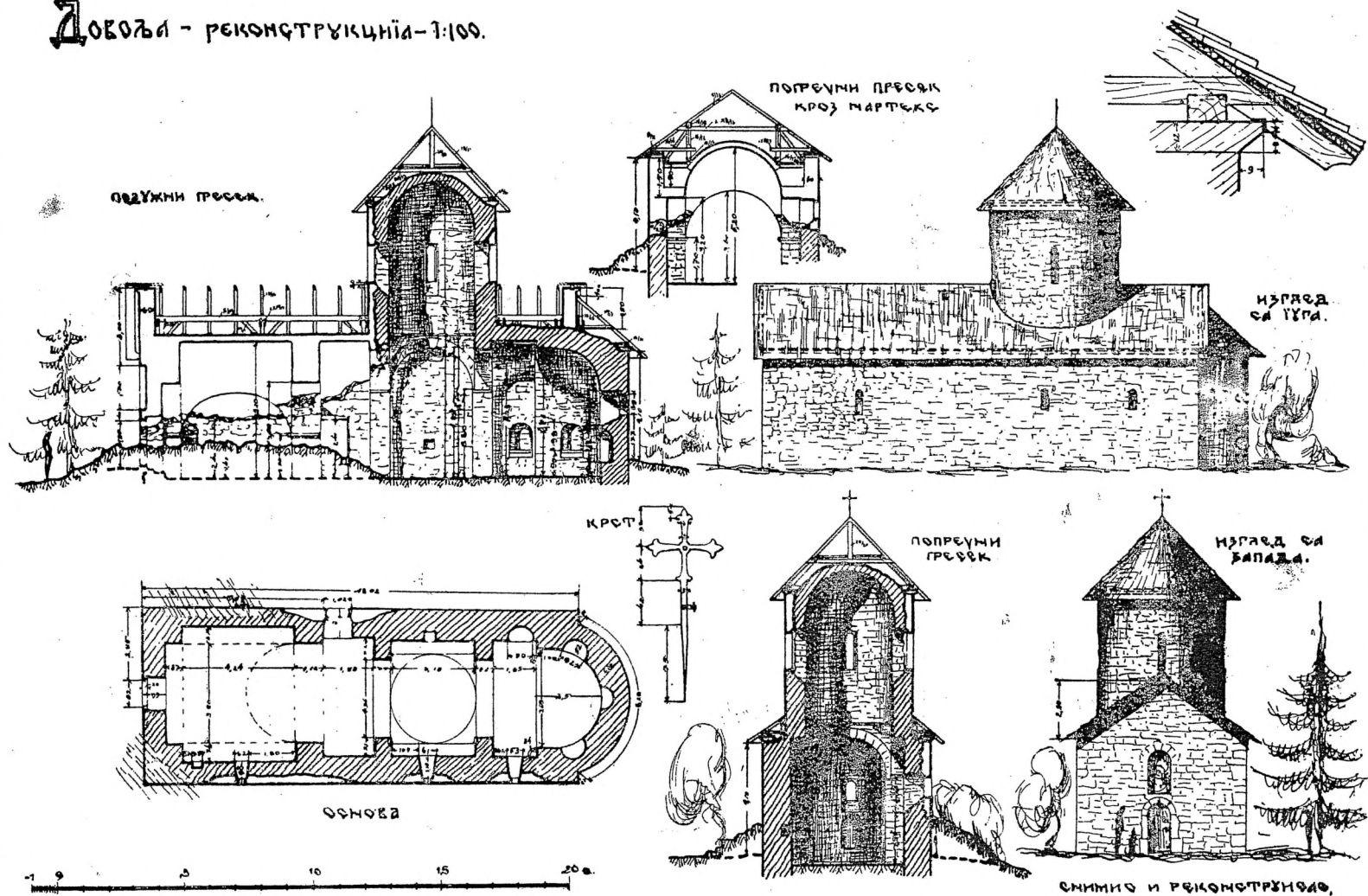
§ 3. ДОВОЉА

На десној обали Таре, двадесетину километара западно од Добриловине. Црква је, по једном запису који је нашао Хиљфердинг³ подигнута 1545. У неколико је махова оправљана, а 1799 „покри се славним покровом клисом“.⁴ Данас је у рушевинама.

³ А. Гиљфердинг: Боснија и Херцеговина, 1859 стр. 232. — Хиљфердинг је затекао цркву у рушевинама. Натпис није објавио већ само годину коју је прочитао.

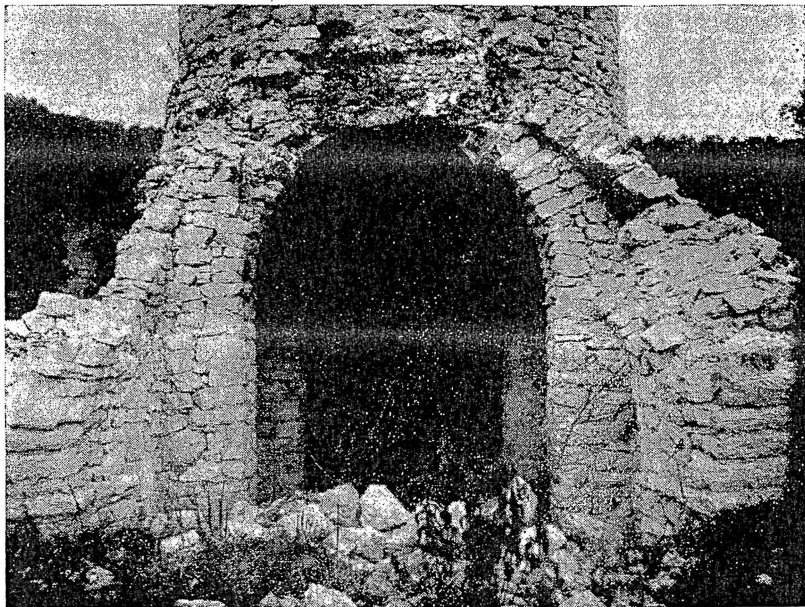
⁴ Љ. Стојановић, стари српски записи и натписи, бр. 5500, 10070.

ДОВОЉА - РЕКОНСТРУКЦИЈА - 1:100.

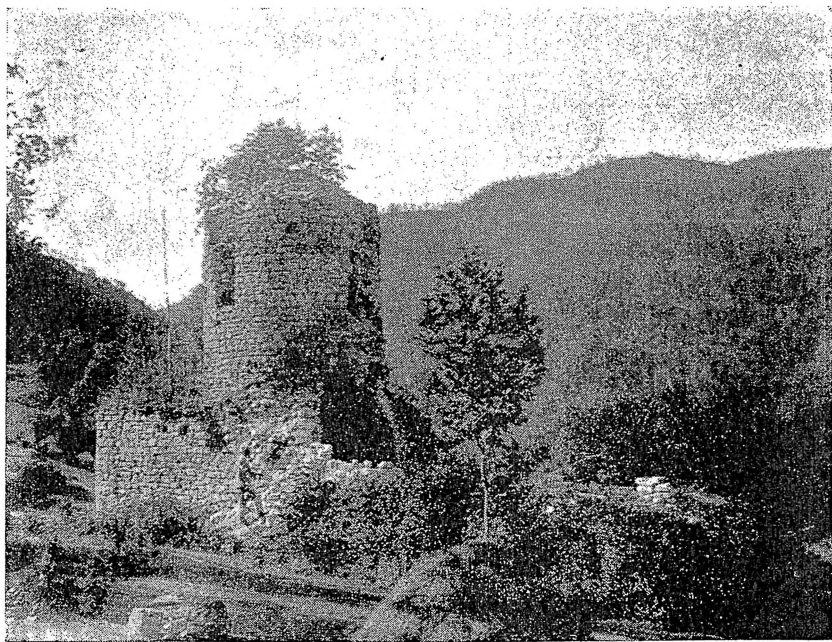
Сл. 4. — Основа, пресеци и реконструкција манастира Довоље.

Грађевина је једнобродна. Кубе, са издуженим, споља и изнутра округлим тамбуром са четири прозора лежи на трансверсалним ојачавајућим и бочним прислоњеним луцима (сл. 4); и једни и други ужи су од зидних појачања —

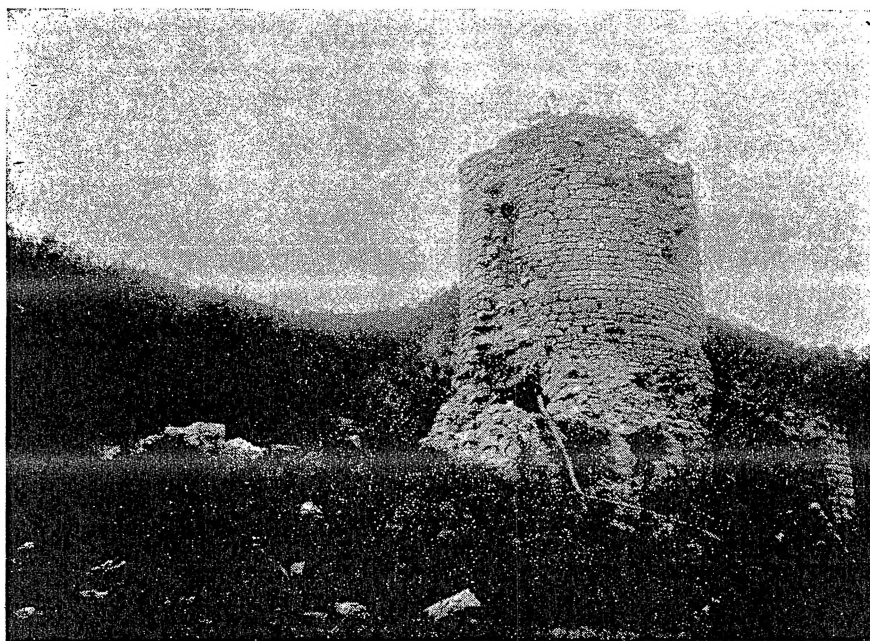
Сл. 5. — Поглед у цркву манастира Довоље, са запада.

јако избачених пиластра, — на које се ослањају. Источни и западни травеј засведени су пригњеченим полуобличастим сводовима који се ослањају ди-

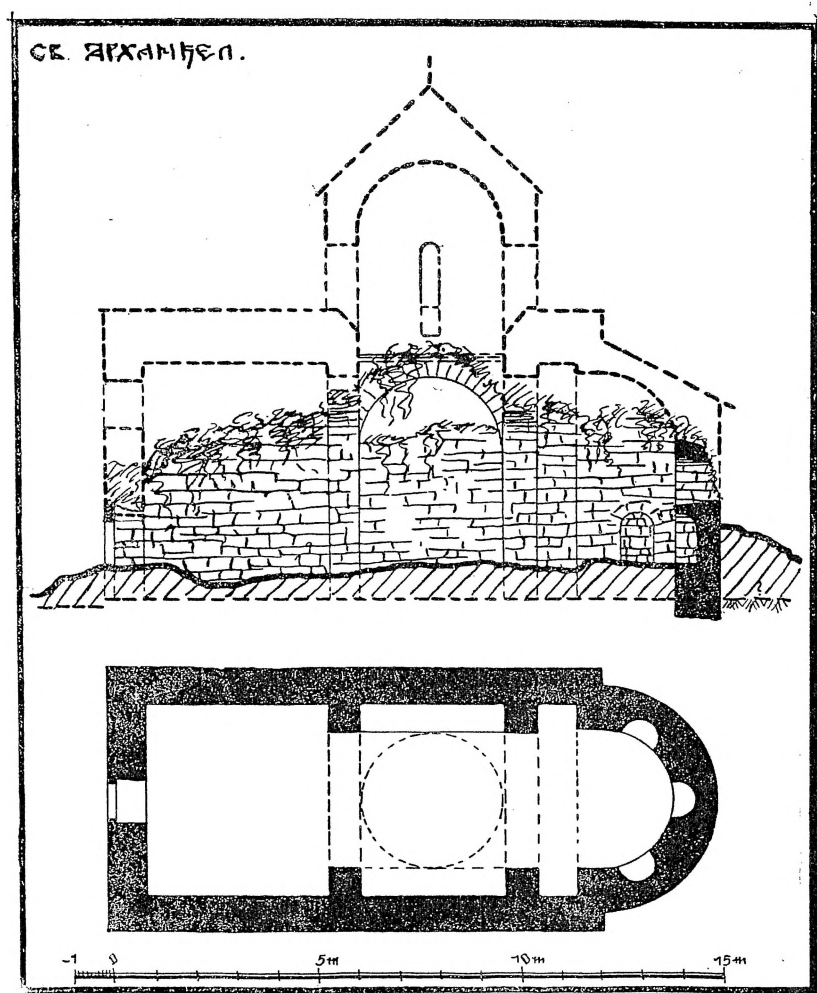

Сл. 6. — Црква манастира Довоље, са северозапада.

ректно на зидове (сл. 5). Апсида је споља и изнутра полукружна; њена полукалота је такође пригњечена. У апсиди се налазе три полукружне нише; слична постоји и у северном зиду источног травеја. Нартекс је одвојен од храма само попречним луком који је био нижи од полуобличастог свода,

Сл. 7. — Црква манастира Довоље, са југозапада.

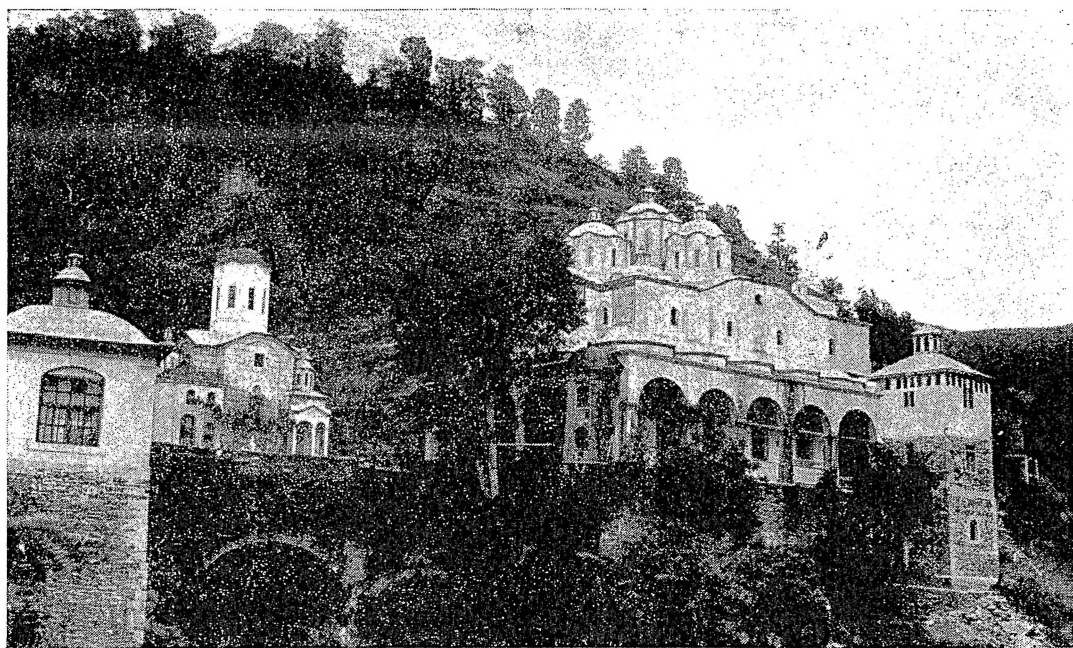

Сл. 8. — Основа и пресек цркве Св. Арханђела на Тари.

којим је свакако био засведен. На северном, јужном и западном зиду виде се остаци прислоњених лукова, који су, изгледа бар, на бочним странама припрате били нешто пригњечени.

Зидови су и споља и изнутра рађени од притесаног и полуотесаног кречњака (сл. 6). Фуге су сасвим неправилне. Сводови су делом од сиге делом од кречњака. Око прозора, којих сем на кубету, има на јужној страни (сл. 7). виде се ивичњаци од сиге; око западног портала постоје остаци равних доворотника од отесаног кречњака.

Нигде на фасадама нема остатака од венаца; а нема ни трагова фресака у унутрашњости. Са западне стране, на неколико метара од цркве, на-

Сл. 9. — Осоговски манастир, са старом мањом и новом већом црквом.

лази се једна већа зграда од камена. Величина основе износи $19,20 \times 10,08$ м. Грађевина је била подељена у два дела; испод северног кажу да постоји један подземни засведен простор.

У току идућих година Довоља ће се свакако обновити. Израдио сам план за њену реконструкцију (сл. 4). по коме је предвиђено поштовање свега онога што се до сада сачувало, с тим да се са порушених зидова скине само горњи, потпуно иструлели слој. Наново ће се изградити једино сводови изнад нартекса и западног травеја, који су свакако изгледали онако како су на цртежу уцртани. Тешко да би се над нартексом смела претпоставити каква друга конструкција — купола рецимо. — У осталом овом се оправком жели само потпуно осигуравање цркве од даље пропасти, и њено оспособљење за даљу службу.

Нови кров биће иначе такође од клиса. Венци у облику засечене плоче, уцртани у плану, ставиће се само ако се у гомили камења око рушевине буде нашло фрагмената који би потврђивали њино раније постојење.

4. СВ. АРХАНЂЕЛ МИХАИЛО

На десној обали Таре, само неколико километара низ реку идући од Довоље.

Северна страна цркве одржала се делимично заједно са почетцима сво-дова. Са јужне стране зидови су порушени до на један метар над земљом.

Архитектонски склоп веома сличан Довољи (сл. 8), само без нартекса. У полукружној апсиди виде се чак и три нише, а и полукружни сводови изнад западног и источног травеја били су у неколико пригњечени. Техника зидања као код Довоље. Овде се само сачувао цео полукружно засведени портал од грубље отесаног кречњака са чисто израђеним ивицама. — По свему судећи црква је млађа од Довоље. У осталом, по једном запису који је објавио Хиљфердинг, црква је подигнута 1711 год. Хиљфердинг је и њу нашао у рушевинама; у цркви је било врло много рукописних књига које је одабрао и понео са собом.⁵

II МАНАСТИР СВ. ЈОАКИМА ОСОГОВСКОГ

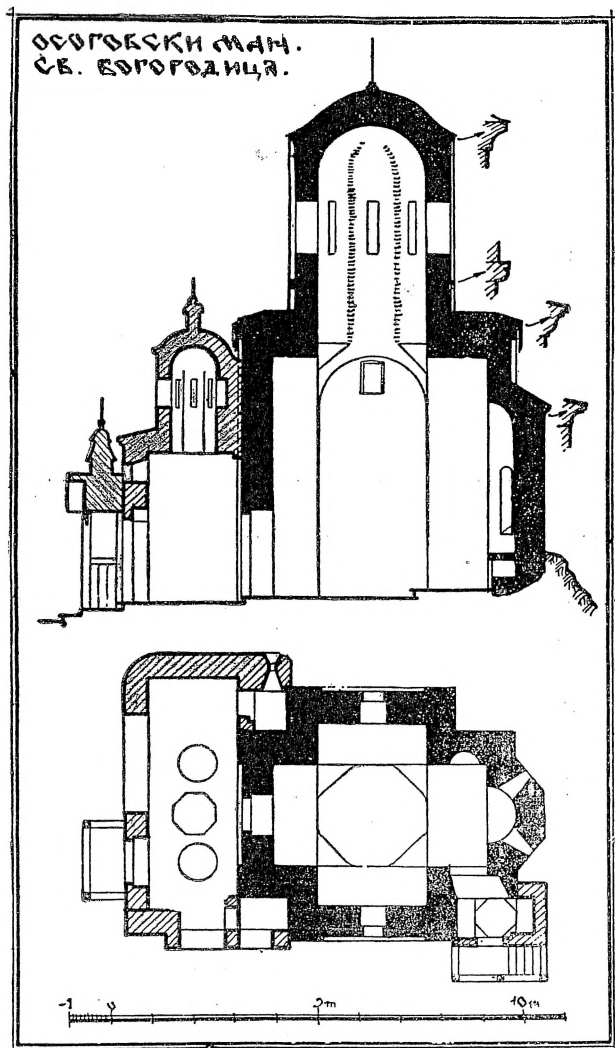
Заузима диван положај на стрмим падинама шумовите клисуре, на три километра југоисточно од Криве Паланке.

И ако се манастир помиње већ крајем дванаестог века,⁶ обе цркве које данас још постоје, много су новијег порекла.

Велика црква, посвећена Св. Јоакиму, подигнута је, по једном натпису, 1851 год. (сл. 9). За проучавање средњевековне уметности потпуно је безначајна.

За мању цркву, посвећену Св. Богородици постоји месна традиција да је подигнута у доба краља Милутина.⁷ Њен архитектонски склоп, и ако је у неколико сличан цркви у Будисавцима, из XIV века, говори нам међутим да мора бити много млађа. Основа има облик грчког крста (сл. 10). Краци су пресведени полуобличастим сводовима, док је над централним делом изведено веома издужено осмоугаono кубе. Пандантифи нису правилни, сферични, већ равно засечени. Овакву конструкцију имамо и на Тисмани у Румунији.⁸ Тамбур кубета је и изнутра октогоналан, само што су углови заобљени. Како је кубе споља омалтерисано то се не може с поуздањем рећи да ли је оригинално, но судећи по целокупном изгледу грађевине изгледа да је из истог доба из кога је и доњи део храма.

Спољне стране кракова крста олакшане су по једном архиволтом чије је теме више од темена унутарњих полуобличастих сводова; завршене су зарубљеним калканима. Зидови су споља из-

Сл 10 — Основа и уздужни пресек старе цркве у манастиру Осогову.

⁵ А. Гиљфердинг, *op. cit.* стр. 233.

⁶ В. Марковић, *Православно монаштво...* стр. 31.

⁷ И. Иванов, — *Български старини*, (Софија 1931), стр. 146, — мисли да је ова црквица подигнута у 14-ом веку, када је Константин Дејановић обновио манастир.

⁸ Ghiu Budesti, *Evolutia arhitecturii in Muntenia*, Букурешт 1927—28, табл. XXIII.

рађени од двојних редова опека, величине $4 \times 22 \times 42$ м.; тесаници трахита, између ових редова, уоквирени су са стране насатичним опекама. Фуге су прилично небрижљиво рађене.

На једној фасади, при дну, доцније је, местимично на слоју малтера, местимично пак директно на зиду, бојом имитирано квадерирање. Тесаници су бојени црвеном, жутом, зеленом и плавом бојом, док су фуге обојене црно. Прозори су архитравно завршени. Венци су од трахита. Од овога чини изузетак једино доњи део простране апсиде и источног зида, од неправилно измешаних, небрижљиво обрађених тесаника рахита и плоча од шкриљца. Ово би још једино могао да буде остатак какве старије грађевине.

Живописа има још једино у накнадно отвореним вратима за ђаконикон и на западном зиду овога, затим у олтарној апсиди и ниши проскомидије.

Живопис у ђаконикону, од кога се сачувао само доњи део ногу некога свеца и комад обојеног сокла, рађен је више *à l'esso*. Види се да је познији. Ивице су му чак извучене црном бојом. У сваком случају млађи је од цркве пошто се налази у једном накнадно пробијеном отвору. Старији је ипак од призиданог париклиса, који је, судећи по стилу, подигнут кад и велика црква. Овде је вероватно раније постојао какав призидани параклис, па је порушен и замењен данашњим. У исто време подигнут је и нартекс од трахита, са равном дрвеном таваницом.

Живопис у олтарној апсиди, Тајна вечера, и у ниши проскомидије, Распеће, изгледа још новији.

Судећи по свему, црква тешко да може бити старија од XVI века.

RÉSUMÉ

Notes sur les monuments de la Tara et d'Osogovo

I Monuments de la Tara.

Brskovo. Au sommet d'une colline boisée, à quelques kilomètres au Sud-Est de Mojkovac; quelques murs, rasés à terre, nous montrent l'endroit du célèbre château-fort des Nemanić. On voit qu'en longueur il était divisé en trois parties.

Plus bas, au nord, sur les pentes de la même colline, on voit dans la fougère les derniers restes de quelque bâtiment complètement ruiné. Les paysans disent que c'était une église, mais c'est impossible à cause de la forme netement rectangulaire de son plan.

Dobrilovina. Sur la rive gauche de la Tara, à une quinzaine de kilomètres au Nord-Ouest de Mojkovac. Bâtie et peinte entre 1609 et 1613. Ses façades, (fig. 24, 25) sont en calcaire et en toufe, bruts ou à demi travaillés. Elles sont couvertes de chaux, mais il est évident que pas une partie ne fut postérieurement remaniée. Quoique très petite, l'église ressemble beaucoup à Morača, par son plan et la proportion de ses masses. Une tradition dit qu'elle fût élevée sur l'emplacement d'une autre église, bien plus ancienne, qui, elle même, était la jumelle de Morača.

Les fresques sont tout à fait médiocres. Pourtant aux nimbe du Pantocrator et des Apôtres, dans la calote de la coupole et aux pendentifs, — on voit des ornements finement ciselés dans le mortier ou bien dans du plâtre. Ce sont des rosaces et des vignettes, couvertes d'ocre rougeâtre, tandis que le fond était dans le nimbe du Christe bleu foncé, et aux autres en ocre.

Dovolja. Une vingtaine de kilomètres à l'Ouest de Dobrilovina. Rive droite de la Tara. Bâtie en 1545.

L'église est en ruines. Tout est en grès à peine travaillé. — La coupole, avec son tambour allongé, rond à l'extérieur, est portée par des arcs doubleaux

et des arcs formerets. Les travées de l'Ouest et de l'Est sont voutées en berceau quelques peu aplati. A l'intérieur de l'abside, et au mur Nord on voit des niches demi circulaires. Le narthex devait être voûté en berceau, soutenu aux côtés par des arcs formerets quelque peu aplatis. — Au cours de l'année 1934 l'église serait probablement ré restaurée. Le travail aura pour but seulement la préservation du bâtiment. Le toit serait couvert en bardeaux, comme il l'était primitivement. Les corniches qu'on voit sur le dessin de la reconstruction, ne seront remises en place qu'au cas où on trouverait des fragments dans l'amas des pierres autours des ruines.

Le monastère des Sts. Archanges. Sur la rive droite de la Tara, à quelques kilometres à l'Ouest de Dovolja. Même technique de construction. Plan tout à fait semblable, sauf le narthex qui manque. L'église est presque complètement en ruines. Elle est bâtie en 1711.

II Le monastère de St. Joakim d'Osogovo.

Près de Kriva Palanka. Deux églises, dont l'une, plus grande, est bâtie en 1851. La plus petite (fig. 20—22), dédiée à la Ste Vierge, doit être du XVIème, ou du XVIIème siècle.
